

Ukrižovanie ako zločin. K poetike pôstnych piesní Juraja Paulína Bajana

KATARÍNA ŠTAFUROVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

ŠTAFUROVÁ: Crucifixion as a Crime. On the Poetics of the Fasting Worship Songs by Juraj Pavlín Bajan
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 63, No. 3, p. 179 – 189.

The goal of the paper is to present the author's strategy and try to decipher those of his poetic techniques that appear in the texts of the fasting worship songs of the Beckov and Skalica Slovak service books by Franciscan Juraj Pavlín Bajan. As for the prototext, Gospel according to John is mainly used. In terms of subject, the fasting worship songs are related to the crucifixion of Jesus Christ, which results in the motif of crucifixion as a crime in the manuscript service books in question. The crucifixion as a crime is of a dual form: Bajan frames the subject as two accusations, while he draws attention to two culprits in his songs. The framework of Bajan's accusation is the cruel and great suffering of innocent Christ and identifying the culprit by whom the suffering was caused. In the first place Bajan depicts the biblical culprit. That is personalized in the characters of Christ's contemporaries. The culprit is mainly represented by an angry Jew, who beats Christ mercilessly, kicks him and mocks him, et cetera. In the other case it is an updated culprit. Bajan's updated culprit is personalized in the lyric self as well as the recipient of his text – the believers whom the text was written for.

In his songs Bajan seeks support for his text in Gospel according to John. He does not only remain at the level of documentariness, he updates the text and develops it. Using the images of Christ's suffering from the Gospel he raises a question of guilt for that suffering and encourages the recipient of the text to contemplate the so called Easter events. The author's intention is not to identify the culprit responsible for Christ's suffering but to show God's plan of salvation, and God's love for human, which included the suffering.

Key words: crucifixion, crime, accusation, the accused

Ukrižovanie Ježiša Krista je jedným zo základných inšpiračných zdrojov františkánskej barokovej duchovnej piesne. Motív Kristovho utrpenia, poukazovanie na veľkosť jeho lásky voči človeku či túžba lyrického subjektu splynúť s Ježišovým utrpením nachádzame takmer vo všetkých piesňach liturgického roka. Ukrižovanie však predstavuje predovšetkým primárny tematický základ pôstnych piesní. Pripomínanie udalostí umučenia a ukrižovania Ježiša Krista je centrálnym bodom liturgického roka.¹

¹ ADAM, Adolf: *Liturgika*. Praha : Vyšehrad, 2008, s. 152.

Predmetom tohto príspevku je ukrižovanie v pôstnych piesňach *Beckovského* (1758 – 1768) a *Skalického slovenského spevníka* (1783) františkána Juraja Paulína Bajana (1721 – 1792).² V oboch prípadoch ide o významné zbierky duchovných piesní, ktoré sa zachovali len v rukopisnej podobe. *Beckovský slovenský spevník* obsahuje 3 latinské pôstne piesne a 11 slovenských piesní. Do *Skalického slovenského spevníka* Bajan zaradil rovnaký počet slovenských piesní a dve z troch latinsky napísaných piesní z *Beckovského slovenského spevníka*.³ Repertoár pôstnych piesní v oboch spevníkoch je totožný – jednotlivé piesne sa však z hľadiska textu mierne líšia.

Bajan ako katolícky kňaz chcel svojimi piesňami v prvom rade percipienta upozorniť na duchovnú podstatu pôstu a „prinútiť ho“ rozmyšľať o Božom pláne spásy. Pôst predstavuje z liturgického hľadiska prípravné obdobie veľkej noci. Liturgické aj paraliturgické texty určené pre toto obdobie majú umožniť veriacim hlbšie preniknúť do „tajomstva vykúpenia“.⁴

Aby Bajan naplnil túto „požiadavku“, z tematického aj motivického hľadiska vychádzal z textov Starého aj Nového zákona. Vo svojich pôstnych piesňach pracuje teda s fragmentami motívov starozákonných prorociev ohlasujúcich utrpenie a smrť Vykupiteľa ľudstva.⁵ Najtesnejšia väzba jeho pôstnych piesní sa ale prejavuje s textami štyroch evanjelií, ktoré umučenie a smrť Krista už neopisujú v rovine alegórií, ale, predovšetkým v prípade Evanjelia podľa sv. Jána, formou objektívnych záznamov očitých svedkov.

Z hľadiska prototextu môžeme v súvislosti s Bajanovými pôstnymi piesňami hovoriť najmä o Evanjeliu podľa sv. Jána. Ján vo svojom opise „veľkonočných udalostí“ kladie najväčší dôraz na veľkú mieru utrpenia Ježiša Krista, ktorú musel počas mučenia a ukrižovania podstúpiť.

Bajan však pracoval aj s motívom vyšetrovania a súdneho procesu, ktorý bol s Kristom vedený. Na základe evanjeliového textu komponuje Bajan v pôstnych piesňach súdny proces, predovšetkým obžalobu. Jánovo sústredenie sa na utrpenie Krista poskytlo Bajanovi priestor na vytvorenie polemiky o úlohách jednotlivých protagonistov ukrižovania a predovšetkým o vine. Jednotlivé mikoobrazy tzv. krížovej cesty použil autor ako základný argumentačný a dôkazový materiál. Výsledkom je komplikovaný súdny proces so zdanlivo (ne)jednoznačne určenými protagonistami.

² *Beckovský slovenský spevník* (1758 – 1768) je uložený v archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine. *Skalický slovenský spevník* (1783) je uložený v archíve Spolku sv. Vojtecha v Trnave.

³ V oboch spevníkoch sa nachádzajú piesne napísané v latinskom jazyku a piesne, ktoré sa z hľadiska jazyka „opierajú o jazyk slovenských vzdelancov kultivovaný predovšetkým na miestach západoslovenského kultúrneho okruhu“. Porov.: DORULA, Ján: *Slováci medzi starými susedmi. Môžu byť Slováci starí?* Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2015, s. 12.

⁴ RICHTER, Klemens: *Liturgie a život*. Praha : Vyšehrad, 2003, s. 152.

⁵ V starozákonných prorocstvách sa píše o pôvode a narodení Ježiša Krista, o Kristovom poslaní na zemi a rovnako aj o zrade, mučení a utrpení. Vo všetkých prorocstvách sa zdôrazňuje pokora, oddanosť a viera v Boží plán spásy, ktoré Kristovo utrpenie sprevádzali. S rovnakými atribútmi znášania utrpenia zo strany Krista pracoval aj Bajan. Obraz trpiaceho Krista teda nevystaval len na základe novozákonných (evanjeliových) textov. Porov. napr.: Iz 53, 7; Iz 50, 6; Dan 9, 26.

1.

Umučenie a ukrižovanie Ježiša Krista v Bajanových textoch má charakter súdneho procesu, z ktorého (v interakcii s textom evanjelií) vyplýva niekoľko sporných otázok: Aký charakter mal (biblický) súdny proces vedený s Kristom? Môžeme ho minimalizovať len na jeden z historických vykonštruovaných procesov? Je Kristus vinník alebo obeť? Ak je Kristus obeťou, kto potom predstavuje obvineného a kto súdnu moc?

V evanjeliomom texte je Kristus z pohľadu súdnej moci chápaný ako zločinec. Na jednej strane sú farizeji a zákonníci, teda predstavitelia cirkevnej súdnej moci. Tí v úlohe žaloby obviňujú Krista z porušenia Božích zákonov – vydával sa za Boha, a preto musí zomrieť. Jeho vinu považujú za väčšiu, ako vinu vraha Barabáša.⁶ Poškodeným je v tomto prípade Boh, ktorého zákony Kristus podľa zákonníkov a farizejov porušil. Na druhej strane stojí Pilát Pontský, predstaviteľ svetskej moci, zastupujúci záujmy Ríma. Pilát nepovažuje Kristovo previnenie sa voči židovským zákonom za dostatočný dôvod na ukrižovanie. V evanjeliomom texte sa dočítame, že sa dokonca v istom momente snažil urobiť všetko preto, aby bol Kristus omilostený. Aj napriek tomu ho však pod tlakom okolností necháva zbičovať, korunovať trnám a nakoniec aj zomrieť spolu s inými zločincami.

Takýto biblický obraz odsúdenia a ukrižovania Ježiša Krista je v Bajanových pôstnych piesňach čiastočne redukovaný. Bajan svoje piesne síce smeruje do polohy obžaloby, Kristus však v nich nie je žalovaným. Obraz procesu s Kristom, aký poznáme z evanjelií, vytvára Bajan prostredníctvom fragmentálnych obrazov podávaných cez optiku lyrického subjektu. Sú prostriedkom na zdôraznenie veľkého Kristovho utrpenia.

V textoch svojich pôstnych piesní ukazuje dva druhy vinníkov a dva spôsoby žaloby. Jednotlivé výjavy Kristovho utrpenia používa ako bohatý zdroj argumentačných prostriedkov voči žalovanému, resp. žalovaným. Na začiatku cyklu piesní určených pre obdobie pôstu ukazuje obraz trpiaceho Ježiša Krista, na základe ktorého neskôr určuje vinníka. Svoju obžalobu smeruje najprv voči biblickým protagonistom, spomínaným farizejom, zákonníkom, Pilátovi a vojakom, ktorí Krista mučili a ukrižovali. V tomto prípade ide o Kristových súčasníkov. Bajan im vyčíta predovšetkým krutosť, s akou zaobchádzali s nevinným Kristom. Zdôraznenie Kristovej nevinnosti v Bajanových pôstnych textoch pripomína aj Milan Hamada, ktorý hovorí, že Bajan ako človek humanisticky vzdelaný v antickej kultúre spolu s básnikom Horatiom chápe nevinnosť ako jednu z výsostných ľudských cností.⁷ Kontrast krutosti sudcov a nevinnosti Krista má tiež pravdepodobne pôsobiť na citové prežívanie percipienta Bajanovho textu. Ide o jeden zo spôsobov argumentácie, ktorý má základ až v antických príručkách rétoriky.⁸

Bajan sa poukázaním na kruté zaobchádzanie s nevinným Ježišom snažil vyvolať u percipienta presvedčenie o vine zúčastnených. Ako však následne vyplynie z analýzy

⁶ Porov.: Lk 23, 13 – 19.

⁷ Porov.: HAMADA, Milan: *Zrod novodobej slovenskej kultúry*. Bratislava : Slovaca Academic Press, 1995, s. 189.

⁸ Rétorika ako celok ovplyvňovala súvekú básnickú prax. Marcus Fabius Quintilianus vo svojom spise *Základy rétoriky* považuje pri prebiehajúcom súdnom spore prebudenie citov za veľmi dôležité. Ide o jeden zo spôsobov, ako prikloniť počúvajúcich – porotu na „svoju stranu“. Porov.: QUINTILIANUS, Marcus Fabius: *Základy rétoriky*. Praha : Odeon, 1985, s. 220.

textov jeho pôstnych piesní, nejde o prvoplánovú snahu. Potenciálnu citovú odozvu percipienta na krutosť biblického vinníka Bajan neskôr využíva pri určení skutočného obžalovaného.

Obraz trpiaceho Krista pritom stavia na evanjeliomom texte. Pri opise správania sa biblických vinníkov ho však hyperbolizuje. Jeho prvý žalovaný je najčastejšie zosobnený postavou zlostného žida:

*„Na divadlo vystavený, k vysmívání pohanený,
žide ho nelitujú, jak lotra silno zvazujú,
nelitujú neviného, plujú na tvár svatú jeho,
na všechny strany pichajú, žide na zemi kopajú.“⁹*

*„Vidím tebe, ó, můj Bože, v rukách zlostných židů zvázaného,
pruty, trním a metlami, vidím Tě, Ježíši, ztrázněného.
Pred súdmi zlostnými, židy ukrutnými, špici, udicami, těžkými reťazy zmrskaného.“¹⁰*

Zlostní židia predstavujú personalizovaného vinníka, ktorého Bajan hneď na začiatku svojich piesní (zdanlivo) usvedčuje zo smrti Ježiša Krista.

Súdny proces s Kristom v evanjeliovkej podobe úplne vypúšťa. Aj napriek tomu, že autor sám pracuje s prvkami súdneho procesu (obžaloba, argumentácia, predkladanie dôkazov, určenie viny a pod.), pre potreby jeho textu nie je podstatné, ako Krista súdili, kto proti nemu svedčil a pod. Bajan teda neostáva len v rovine dokumentárnosti a evanjeliový opis mučenia a ukrižovania Krista „len“ používa, aby zdôraznil problematiku smrti Krista vo vzťahu k dobovému (aktualizovanému) veriacemu.

Ako katolícky kňaz má tiež otázku Kristovej viny či nevinu vyriešenú. Zjavné je to aj z obidvoch vyššie uvedených ukážok, v ktorých Krista predstavuje ako nevinného Boha. V Bajanom vytvorenom procese je Kristus poškodeným, neskôr žalobcom a nakoniec cez svoju božskú podstatu aj sudcom.

V súvislosti s vyššie uvedenými ukážkami môžeme hovoriť aj o istej dobovej antisemitskej tendencii. Príslušníci židovského národa a náboženstva mohli byť často označovaní ako hlavní vinníci smrti Ježiša Krista. Tento pohľad súvisel najmä so skutočnosťou, že práve židia fyzicky pribili Krista na kríž. Tendencia v takýchto typoch paraliturgických textov, ako sú aj Bajanove pôstne piesne, však nebola mierená antisemitsky.

Obraz zlostného žida, ktorý umučil nevinného Krista, má v Bajanových textoch posunúť percipienta od spomínanej otázky viny k otázke *Prečo?* Autor prostredníctvom kontrastu veľkého utrpenia Ježiša Krista a jeho nevinu presúva pozornosť percipienta od biblického vinníka k novému obžalovanému, ktorým je on sám:

*„Ó, divadlo hrozne vidím, Ježíše v krvi svej ležícího,
který kvítkam dávaš svůj zrost, vidím se v záhrade potícího.“*

⁹BAJAN, Juraj Paulín: Často kráte rany svaté. In: *Beckovský slovenský spevník* (rukopis), 1758 – 1768, s. 79 – 80.

¹⁰BAJAN, Juraj Paulín: Půjdem, půjdem, hledať budem. In: *Beckovský slovenský spevník* (rukopis), 1758 – 1768, s. 75 – 76.

*K zemi skloneného, skonávajícioho, kalich horký píti,
ach, musí umríti pro hříšneho.*¹¹

Vinník-žid nadobúda v texte, ako priamy účastník Kristovho umučenia a ukrižovania, „už len“ historickú funkciu. Jeho krutosť, ktorú Bajan najprv použil ako jeden z hlavných argumentov, tu ustupuje do úzadia. Pre určenie viny za Kristovu smrť už nie je prvoplánovo dôležité, kto Krista zabil. Úkon zabitia nadobúda vyšší význam a posúva text k otázke: *Prečo musel byť Kristus vystavený tolkému utrpeniu a smrti?* Ako odpoveď na túto otázku ukazuje Bajan ľudský hriech.

Všetky doterajšie argumenty sa pre percipienta stávajú prostriedkom pre pochopenie vlastnej viny. Ide o moment, v ktorom sa z doterajšieho pozorovateľa výjavu ukrižovania uprostred obžaloby a mystického prežívania krížovej cesty stáva (aktualizovaný) duchovný vinník – druhý typ Bajanovho obžalovaného. Oproti biblickému vinníkovi toho aktualizovaného Bajan časovo ani priestorovo nevymedzuje.

Okrem odpovede na otázku *prečo musel Kristus zomrieť* tak otvára problematiku Božieho plánu spásy. Neustále zdôrazňované utrpenie a nevina Krista sa teda stáva argumentom obžaloby, ktorý je namierený voči percipientovi Bajanovho textu. Ten je prostredníctvom rýchleho gradačného kompozičného postupu (často paralelného s postupujúcimi obrazmi tzv. krížovej cesty) čoraz viac konfrontovaný s veľkou mierou Kristovho utrpenia. Ide o dominantný persuzívny postup Bajanových pôstnych piesní. Neustále sa opakujúci obraz utrpenia Krista má v percipientovi vzbudiť pocit viny nasledovanej ľútosťou. Percipient – lyrický subjekt je pomenovaný ako jediná a priama príčina Kristovej smrti. Podobný kompozičný postup uplatnil Bajan aj v piesni *Ješče liž bídny človeče*:

*„Ješče liž bídny, človeče pyšný, nadutého srdce,
milovat budeš márnosti, pýchu svetskej dústojnosti,
Hle, Kristus na hlave svatej trní bodlavé, špičaté,
pred tebu dnes ukazuje, k zemi se smutne skloňuje,
Na místo berly královskéj trstinu má v ruce Božskej,
od rán všecek skrvavený, šarlatem směšně odený.“*¹²

V úvode piesne Bajan upozorňuje na charakter aktualizovaného vinníka rovnako, ako pred tým upozornil hneď na začiatku textov na charakter vinníka biblického. Na lavici obžalovaných sa ocitá pyšný a na svetské veci zameraný človek synekdochicky zastupujúci celé ľudstvo.

Ako protiklad jeho pýche a nadutosti stavia autor opäť poníženého Krista, ktorý ti-cho znáša všetko utrpenie. Kristova bolesť však už nie je len fyzická. Kým biblický vinník Krista mučil fyzicky, a teda mu spôsobil predovšetkým fyzickú bolesť, vina hriešnika – aktualizovaného obžalovaného nadobúda ešte jeden rozmer. Bajan upozorňuje na to, že dôsledkom ľudského hriechu síce bola Kristova fyzická smrť, človek ale Krista ranil aj v duchovnej a duševnej rovine.

¹¹ BAJAN, Juraj Paulín: Ach, ja čo sem učinil. In: *Beckovský slovenský spevník* (rukopis), 1758 – 1768, s. 77 – 78.

¹² BAJAN, Juraj Paulín: Ječšeliž, bídny človeče. In: *Skalický slovenský spevník* (rukopis), 1783, s. 83.

*„Tvé hrozné hríchy, človeče, poranili jeho srdce,
lakomstvi zrádné prodalo, smilstvo tvoje zbičovalo,
závisť jeho ulapila, na smrť kríže odsúdila,
tvá lenivosť ho zväzala, ukrutnosť nelitovala.“¹³*

Poranené Kristovo srdce je symbolom zradenej lásky. Motív Kristovho raneného srdca je prítomný aj v iných Bajanových pôstnych piesňach. Upozornením na citové prežívanie Krista sa Bajan snaží pôsobiť na citové prežívanie percipienta. Výsledkom tohto prežívania má byť uznanie vlastnej hriechnosti, no predovšetkým priznaním si svojej viny na ukrižovaní Krista. Ako ďalší argument dokazujúci vinu človeka používa Bajan paradoxný obraz maximálne poníženého Boha-kráľa. Kristus nedrží v ruke žezlo, ale trstinu a jeho šarlátový plášť nie je symbolom jeho moci, ale výsmechu. Do protikladu dáva atribúty božskej podstaty Krista, ako sú *krásna anjelská tvár a telo jasnejšie nad slnko* s opuchnutou tvárou a telom čiernym od modrín.

Vizuálnu stránku mučeného Krista rozširuje Bajan opäť o jeho citové prežívanie. Aj v tomto texte presúva vinu a zodpovednosť za Kristovo ukrižovanie zo *zlostných židov* na hriechného človeka.

Charakter textu sa mení. So stupňujúcim sa utrpením Krista a uvedomovaním si vlastnej viny rastie aj miera prežívania Kristovho utrpenia zo strany lyrického subjektu – percipienta. Charakter obžaloby následne ustupuje do úzadia, obžalovaný priznáva svoju vinu a túži trpieť rovnakým spôsobom, ako Kristus. Paralelne s vyvrcholením Kristovho utrpenia teda dochádza k vyvrcholeniu prežívania tohto utrpenia zo strany obžalovaného hriechníka, ktorý nakoniec sám túži trpieť ako Kristus:

*„Ostré špice, metly biče žáda sobě mé srdce,
bys' ho ranil s tebú spojil, chránil v každej hodine.
Ostrá kopij jenž se topí, v krvi Ježiše mého,
nech mě zbodne, též probodne, ukřižuje celého“¹⁴*

Vyvrcholením takéhoto duchovného precitnutia a priznania svojej viny je napokon sebaštylizácia lyrického subjektu do osoby biblického hriechníka – zlostného žida, ako napr. v piesni *Ach, ja co sem učinil*:

*„Ja sem, ja sme Tě zradil, ja židom prodal,
ja sem, ja sem uplival, provazy zväzal.
ja sem zbičoval, ja korunoval,
ja na smrť odsúdil, ja ukřižoval.
Vidím tebe, můj Ježiši, rozšlahaného,
zlosti moje obnažili Tě nevinného.“¹⁵*

¹³ Tamže.

¹⁴ BAJAN, Juraj Paulín: Často kráté rany svaté. In: *Beckovský slovenský spevník* (rukopis), 1758 – 1768, s. 79 – 80.

¹⁵ BAJAN, Juraj Paulín: Ach, čo sem učinil. In: *Beckovský slovenský spevník* (rukopis), 1758 – 1768, s. 79 – 80.

Hromadením opakovacích prostriedkov typu *ja som* v spojení s jednotlivými časťami evanjeliového textu o umučení Krista vytvára Bajan intímnu, no zároveň aj univerzálnu svedčenie obžalovaného hriešnika.

2.

Osobitným typom žaloby na hriešnika sú dve Bajanove mariánske piesne a pieseň *Proč, človeče, proč, hříšniče*. Text tejto pôstnej piesne je formálne koncipovaný ako dialóg medzi Kristom a hriešnikom. Z tematického hľadiska je text vystavaný na protiklade lásky, ktorú Kristus žiadal od človeka a zloby, ktorou sa mu človek – hriešnik za lásku odplatil. Kristus, ktorý doteraz „len“ ticho visel na kríži sa stáva aktívnym hriešnikovým žalobcom a zároveň aj sudcom. Naopak, hriešnik, ktorý doteraz pozoroval výjav ukrižovania z perspektívy pozorovateľa súdneho procesu, sa dostáva do priamej konfrontácie s Kristom, svojim žalobcom:

*„Proč, človeče, proč, hříšniče, mně tak velmi bičuješ,
proč, nevděčný, proč, nešťasný, tím křížem obtěžuješ.
Ne bolesti, než milosti moja Láska žádala,
hle, za milost velkú bolest tvoja zlostně oddala“¹⁶*

Ako hlavný argument obžaloby je použitý opäť obraz veľkého utrpenia. Text piesne však Bajan následne vystaval na protiklade Božskej a ľudskej lásky. Kristus ukazuje hriešnikovi cez svoje utrpenie, ako veľmi ho miluje. Hriešnik hneď od začiatku Kristovej žaloby svoje hriechy ľutuje. Akt ľutovania hriechov (kajania sa), ktorý mal v predošlých piesňach podobu sebaštylizácie do polohy Kristových biblických mučiteľov, je v tejto piesni ešte vystupňovaný. Bajanov aktualizovaný vinník – lyrický subjekt označuje samého seba za horšieho, ako bol Judáš, Pilát a pod. Judáš síce Krista udal farizejom a Pilát ho vydal na smrť, no on (lyrický subjekt) a jeho hriechy sú pravou príčinou Kristovho utrpenia:

*„Nad Judáša, nad Piláta, Herodesa ukrutný,
ja nad židú, nad Anáše, ja nad peklo protivný“¹⁷*

Ekvivalentom piesne, v ktorej ako žalobca vystupuje sám Ježiš Kristus, sú spomínané dve mariánske piesne. Za ich prototext môžeme považovať evanjeliový obraz Ježišovej matky Márie pod krížom: „pri Ježišovom kríži stála jeho matka (...)“¹⁸ Evanjeliový verš, ktorý „konštatuje“ Máriinu prítomnosť pod krížom, Bajan posúva do roviny emocionálneho prežívania. Výjav ukrižovaného Bajan vytvára cez optiku Márie, ktorá hľadá na umierajúceho a mŕtveho syna. Argumentačne je text vystavaný opäť na bolesti. Tentokrát však nejde o bolesť Krista, ale vnútornú bolesť jeho matky. Prostredníctvom nej Bajan odkazuje percipienta na ďalšie proroctvo súvisiace s narodením a smrťou Mesiáša

¹⁶BAJAN, Juraj Paulín: Proč človeče, proč hříšniče. In: *Beckovský slovenský spevník* (rukopis), 1758 – 1768, s. 83 – 84.

¹⁷BAJAN, Juraj Paulín: Často kráte rany svaté. In: *Beckovský slovenský spevník* (rukopis), 1758 – 1768, s. 79 – 80.

¹⁸Jn 19, 25.

– na novozákonné Simeonovo proroctvo „a tvoju vlastnú dušu prenikne meč“.¹⁹ Na Simeonovo proroctvo priamo odkazuje refrén piesne *Ach, ja matka zarmúčená*, v ktorom Mária prežívanie bolesti zo synovej smrti opisuje ako preniknutie mečom:²⁰

„Ach, ja matka zarmúčená, pro smrť Krista skormúčená,
bolest Jeho mne dotýka, meč ostrý srdce proniká,
kterého sem bez bolesti splodila, trpím žalostí,
bolest Jeho mne dotýka, meč ostrý srdce proniká,⁴²¹

„Ach, ja matka zarmúčená, ach, ja matka žalostná, prežalostná,
když vidím Syna milého, na kříži hrozne, na kříži rozpjatého,
ach, ja matka zarmúčená, vidím Syna rozpjatého⁴²²

Máriina žaloba, motivicky vystavaná na bolesti a smútku, má opäť pôsobiť na emocionálne prežívanie recipienta. Túto bolesť a Mária smútok Bajan zobrazuje opakovaním zmyslových slovies, gradačným kompozičným postupom a hyperbolizáciou smerujúcou ku Kristovmu utrpeniu. Argumentačná základňa Mária inej obžaloby je postavená podobne, ako v predchádzajúcich prípadoch, na jednotlivých mikroobrazoch križovej cesty Krista. Obžalovaný a jeho vina – hriech sú však v istom zmysle odsúvaní do úzadia. Mária neukazuje ľudský hriech ako príčinu Kristovej smrti. Bajan ju ako prvú necháva pochopiť Boží plán spásy. Mária vie, že Kristus zomrel na križi z lásky k ľuďom. Pochopila, čo Krista čaká a čo čaká ju, a teraz Kristovo utrpenie kontempluje a sama vyznáva jeho podstatu:

„Ó, Ježiši roztomilý, ach, vidíš zmrskaný, rozšlahaný,
a to pro tvůj lid stracený, znesels na tvém tele, ach, velmi těžké rany,
ó, Ježiši roztomilý, znesels těžké rany⁴²³

„Můj roztomilý Synáčku, ach, visíš velmi vysoko,
že Tě, můj milý Synáčku, nemožu nikoliv dosáhnuti,
a Tobě, ó, Ježiši, nijak ku pomoci přispěti⁴²⁴

Bajan necháva Máriu prežívať Kristovu smrť rovnako bolestne, ako prežíva matka stratu dieťaťa. A ako matka sa Mária úplne sústreďí na utrpenie Krista, ktorému nemôže pomôcť. Cez jej prežívanie tajomstva spásy Bajan vytvára ľudský protipól ľudskému hriešnikovi. Oproti hriechu človeka, ktorý neustále zraňuje Kristovo milujúce srdce, stojí Mária úplne oddaná do vôle Boha. Nekladie si otázku, prečo musel Kristus zomrieť. To,

¹⁹ Lk 2, 35.

²⁰ V oboch spevníkoch sú to dve totožné piesne, ktoré majú elegický charakter.

²¹ BAJAN, Juraj Paulín: Ach, ja matka zarmúčená. In: *Beckovský slovenský spevník* (rukopis), 1758 – 1768, s. 85.

²² BAJAN, Juraj Paulín: Ach, ja matka zarmúčená, ach, matka žalostná. In: *Beckovský slovenský spevník* (rukopis), 1758 – 1768, s. 81 – 82.

²³ BAJAN, Juraj Paulín: Ach, ja matka zarmúčená. In: *Beckovský slovenský spevník* (rukopis), 1758 – 1768, s. 85.

²⁴ BAJAN, Juraj Paulín: Ach, ja matka zarmúčená, ach, matka žalostná. In: *Beckovský slovenský spevník* (rukopis), 1758 – 1768.

čo ju trápi, je jej neschopnosť pomôcť. Vzťah Márie a Ježiša teda nie je vzťahom spáseného a Spasiteľa tak, ako v predošlých prípadoch. Aj napriek tomu majú mariánske pôstne piesne rovnaký charakter, argumentačnú základňu aj obžalovaného. Znamená to, že ich môžeme tak ako v predošlých prípadoch považovať za piesne – obžaloby.

3.

V závere súdneho procesu a jednotlivých spôsobov obžaloby Bajan pracuje s motívmi vyznania viny, ľútosti a odpustenia hriechov. Lyrický subjekt-percipient, na základe jednotlivých argumentov o spôsobe a príčine Kristovho utrpenia, priznáva svoju vinu a ľutuje hriechy. Ľútosť vinníka má v Bajanových pôstnych piesňach dve rôzne podoby. Obe vychádzajú z barokového vnímania pozemských a nebeských vecí a pravdepodobne súvisia s dobovou náboženskou praxou a univerzálnymi teologickými pravdami. Prvá podoba ľútosti má charakter zrieknutia sa hriechu, tela a sveta:

*„Križ tvój svatý rád poneseš, rád ho podstúpim,
Tobě sa ja, mój Ježiši, více nespustím,
zmiluj se, zlituj se, ó, dobrý Ježiši, telo své stupim“²⁵*

Pozornosť percipienta prenáša autor (v intenciách barokovej poetiky) z pozemských vecí na veci duchovné. Odmenu za zrieknutie sa hriechu je večný život v nebi:

*„Zvolaj srdečně na neho, žádaj milosti od neho,
důfaj skrze svaté rany, že dostaneš odpuštění,
ó, Kriste ukřižovaný, nevinný, na smrt' vydaný,
buď milostiv mne hříšnému, pomoz k spasení večnému“²⁶*

Druhá podoba ľútosti vychádza priamo z časti textu Jánovho evanjelia, ktorá hovorí o tom, ako vojak prepichuje mŕtvemu Kristovi na kríži bok. Z prepichnutého Kristovho boku vytekla krv a voda.²⁷ Voda, ktorá vytekla z Kristovho boku, je symbolom ľudskej spásy. Vyznané a ľutované hriechy Kristus podľa kresťanskej teológie obmýva v tejto vode. Krv je naopak symbolom vykúpenia.²⁸ Boh preliat krv svojho jediného Syna, aby vykúpil zo smrti všetkých ľudí, teda svojich vlastných mučiteľov a vrahov.

*„Z boku plynú, krúpeje jdú, červené co koraly,
mezi nimi i po zemi, vody jako křišťály,
ó, studnice, jdúc od srdce pena perel koralú,
nás obmývaj, dopomáhaj obsáhnutí korunu“²⁹*

²⁵ BAJAN, Juraj Paulín: Pújdem, pújdem, hľadať budem. In: *Skalický slovenský spevník* (rukopis), 1783, s. 73–74.

²⁶ BAJAN, Juraj Paulín: Ječšeliž, bídný človeče. In: *Skalický slovenský spevník* (rukopis), 1783, s. 83.

²⁷ Jn 19, 34.

²⁸ Porov.: LURKER, Manfred: *Slovník biblických obrazů a symbolů*. Praha: Vyšehrad, 1999, s. 302–304 (heslo Voda); Zj 7, 14–15.

²⁹ BAJAN, Juraj Paulín: Často kráte rany svaté. In: *Beckovský slovenský spevník* (rukopis), 1758–1768, s. 79–80.

Obraz zmyývania hriechov vodou a krvou z Kristovho boku je teda súčasťou neustáleho zamerania sa na Boží plán spásy, jeho význam, ku ktorému celá Bajanova obžaloba smeruje. Vzhľadom na náboženský (spirituálny) charakter pôstu nemôže autor text posunúť až do roviny Kristovho zmŕtvychvstania. Aby ale zdôraznil odpoveď na otázku *prečo musel Kristus zomrieť*, berie z evanjelia vodu a krv z Kristovho prepichnetého boku a necháva lyrický subjekt-percipienta textu pocítiť úplné odpustenie. Práve toto odpustenie zo strany nevinne zabitého Krista predstavuje vyvrcholenie celého súdneho sporu a obžaloby.

Záver

Zločin ukrižovania má v rukopisných spevníkoch Paulína Bajana predovšetkým jedného vinníka, a tým je hriešnik. Prostredníctvom neustále sa opakujúcich obrazov utrpenia Krista autor upriamuje pozornosť prijímateľa na vlastnú hriešnosť, ktorú označuje ako hlavnú príčinu tohto utrpenia. Jeho vyvrcholením však nie je len uznanie vlastnej viny, ale odpustenie ako hlavný odkaz Kristovho kríža.

Bajanove pôstne piesne oboch spevníkov môžeme vnímať z dvoch hľadísk, a to ako samostatné texty – individuálne duchovné prežívanie krížovej cesty či mystické prežívanie utrpenia Krista, ale aj ako celok smerujúci už k Veľkej noci.

Pôstne piesne Paulína Bajana začínajú duchovným putovaním človeka, ktorý hľadá Krista. Autor na začiatku cez text svojich piesní hľadá Krista, nachádza ho uprostred krížovej cesty, ktorú najprv sleduje z diaľky, neskôr sa ponára do jej tajomstiev, prihovára sa Kristovi, ľutuje svoje hriechy, aby ho na konci (v záverečnej piesni pôstneho obdobia) sám Kristus zavolať k sebe.

Motív ukrižovania Krista je prítomný v piesňach takmer celého liturgického roka. Ide o problematiku, ktorú nie je možné obsiahnuť v rámci jedného textu. V intenciách výskumu františkánskej duchovnej piesne je potrebné venovať jej ešte oveľa väčšiu pozornosť.

PRAMENE

- BAJAN, Juraj Paulín: *Beckovský slovenský spevník*. Rukopis: 1758 – 1768.
BAJAN, Juraj Paulín: *Skalický slovenský spevník*. Rukopis: 1783.
Sväté Písmo Starého i Nového zákona. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2007.

LITERATÚRA

- ADAM, Adolf: *Liturgika*. Praha : Vyšehrad, 2008.
DORUEA, Ján: *Slováci medzi starými susedmi. Môžu byť Slováci starí?* Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2015.
HAMADA, Milan: *Zrod novodobej slovenskej kultúry*. Bratislava : Slovak Academic Press, 1995.
LURKER, Manfred: *Slovník biblických obrazů a symbolů*. Praha : Vyšehrad, 1999.
MINÁRIK, Jozef: *Baroková literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984.

QUINTILIANUS, Marcus Fabius: *Základy rétoriky*. Praha : Odeon, 1985.
RICHTER, Klemens: *Liturgie a život*. Praha : Vyšehrad, 2003.
VRÁBLOVÁ, Timotea: *Spi v kolíske srdca môjho*. Bratislava : Veda, 2010.

Mgr. Katarína Štafurová
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
811 03 Bratislava
SR
e-mail: katarina.stafurova@gmail.com